

3. Μολαταῦτα ὁ Kant προσπαθεῖ μὲ τὴν κατηγο-
ρικὴ του προσταχτικὴ νὰ δώσει ἓνα λογικὸ ἢ γενικὰ θεω-
ρητικὸ κριτήριον τῆς ἀρετῆς. Τὸ καταλαβαίνει κανεὶς ἂν
ἀντιστρέφει τὸν ὅρισμό του. Τί ἄλλο λέει ἢ κατηγορικὴ
προσταχτικὴ παρὰ τοῦτο: τότε μιὰ πράξις εἶναι ἀνήθικη,
ὅταν, τῆ στιγμῆ τοῦ ὁ κανόνας τῆς γενικευθεῖ καὶ γίνῃ
νόμος γιὰ ὅλους, εὐθὺς προκύπτει ἢ ἀντίφασις (γίνεται
ἀδιανόητος ὁ νόμος) ἢ ἀντίθεσις (γίνεται
ἀδύνατος ἢ βούλησις ἀντιστρατεύεται πρὸς τὸν ἴδιον τὸν
ἑαυτὸν τῆς).

Σὲ τί ἀστοχίας ὅμως πέφτει μὲ τὸ κριτήριόν του αὐ-
τὸ; θὰ δείξουμε ἀναλύοντας ἓνα-ἓνα χωριστὰ τὰ τέσσερα
παραδείγματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος δοκιμάζει νὰ ἐξηγή-
σῃ τὸ νόμον του.

Στὸ πρῶτον ρωτᾷ ὁ Kant: ἐπιτρέπεται ἢ αὐτοκτο-
νία; Ὁχι, ἀπαντᾷ· γιατί μιὰ Φύσις ποῦ νόμος τῆς θά-
ταν: αὐτὸ ποῦ ναι πλασμένον γιὰ νὰ διατηρεῖ τὴ ζωὴ, τὸ
ἴδιον πάλιν νὰ τὴν καταστρέφει, θὰ πεφτε σὲ ἀντίφασις
πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ δὲ θάταν δυνατὸ νὰ ἐπάρχει
ὡς Φύσις (Gr 56).—Σ'αὐτὰ τὰ λόγια του ὅμως θὰ μπο-
ροῦσε κανεὶς νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ μιὰ χαρὰ τοῦτο: Γιὰ νὰ
μὲ πείσεις τότε ὅτι εἶναι ἀνήθικον ν' αὐτοκτονήσῃ, πρῶ-
τα πρέπει νὰ μοῦ ἀποδείξεις ὅτι εἶναι ἀνήθικον κάθε τι
ποῦ αἶρει αὐτὸ ἑαυτὸ, τὸ ἀντιφατικὸ δηλ. Ἀλλὰ τοῦτο
εἶναι μόνο παράλογον. Πῶς τὸ παράλογον εἶναι καὶ ἀνή-
θικον;—αὐτὸ πρέπει νὰ δείξεις πρῶτα, γιατί κάθε ἄλλο
εἶναι παρὰ αὐτονόητον. Νὰ τὸ αἶτημα, ἢ αὐθαιρεσία

Kant θέλει τὴν Ἠθικὴν ἀπόλυτη καὶ ὄχι σχετικὴ καὶ αὐτὴν ὅπως
τὴ Μεταφυσικὴ:

Μὲ τὸ δόγμα τῆς ἀπόλυτης Ἠθικῆς ὁ Kant ἀδικεῖ τὸ
κίνημά του. Τὸ κάνει νὰ φαίνεται κατώτερον τῆς ἱστορικῆς του
σημασίας. Εἶναι κακὸ μεγάλο, ὅταν τύχει ὁ ἐπαναστάτης νὰ ναι
αὐστηρὸς στὰ ἠθικὰ Καθηγητῆς. Πέφτει σὲ ἀντιφάσεις καὶ σὲ
ἀκατανόητους συμβιβασμούς, ἀκόμα καὶ ὅταν εἶναι μεγάλος
ὡς τὸν Kant...

δηλ. τοῦ Kant: τὸ παράλογο εἶναι καὶ ἀνήθικο, μὲ μέ-
τρα λογικὰ μετριέται καὶ ἡ ἀρετή.

Δεύτερο παράδειγμα: ἐπιτρέπεται νὰ δίνει κανεὶς
μιὰ ψεύτικη ὑπόσχεση, ὅταν βρίζεται σὲ στενόχωρη θέ-
ση καὶ μόνο μὲ τὸ ψέμα μπορεῖ νὰ σωθεῖ; "Ὁχι, λέει
ὁ Kant. Γιατί, ὅταν ἡ ἀρχὴ αὐτὴ γενικευθεῖ, καθεὺς ὑπό-
σχεση στὸ μέλλον θὰ νὰ ἀδύνατη, ἀφοῦ τότε πιά ὁ κα-
θένας, ὅταν ἀκούει ὑποσχέσεις, δὲ θὰ τὴν πιστεύει
(Gr 57). Ἄν συγκρίνομε τούτη τὴν περίπτωσι μὲ τὴν
προηγούμενη, θὰ δοῦμε ὅτι ἐδῶ ἡ προέκτασι τῆς πρά-
ξης σὲ νόμο γενικὸ δὲν ὀδηγεῖ στὸ ἀδιανόητο, καθὼς στὸ
1ο παράδειγμα, ἀλλὰ στὸ ἀδύνατο. Καὶ τὸ ἀδύνατο εἶναι
«ἄριστος», ὅχι ὅμως στὴ σφαῖρα τῆς Νόησης (Denkunnög-
lichkeit), ὅπως τὸ ἀδιανόητο, ἀλλὰ στὴν περιοχὴ τοῦ
εἶναι (Seinsunnöglichkeit). Μὲ τούτη τὴν ὄψιν τε το
κρίτηριον τοῦ Kant ζητᾷ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν παράταξι
τῶν καθαρῶν μορφικῶν νόμων τοῦ Σκέπτεσθαι (ὁ νόμος
τῆς ἀντιφασῆς π. γ.). Μὰ μένει πάντα *θεωρητικὸ* (κατὰ
τὴ σημασίαν ποὺ δίνει στὸν ὄρον ὁ Kant)· ἠθικὸ (*πρακ-
τικὸ*) δὲν γίνεται.— Ἄς ξαναγυρίσωμε στὸ παράδειγμα.
Νὰ τί ἔχομε νὰ ποῦμε στὸν Kant. "Ὅταν δὲν δίνομι μιὰ
ψεύτικη ὑπόσχεση γιὰ τοῦτο μόνο τὸ λόγο, γιὰ νὰ ἐξα-
κολουθοῦν στὸ μέλλον οἱ ἄνθρωποι νὰ πιστεύουν στίς
ὑποσχέσεις τῶν ἄλλων, γιὰ νὰ ἐξακολουθεῖ δηλ. νὰ ὑ-
πάρχει ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους ἡ πίστις, δίνομι τὸ δι-
καίωμα στοὺς ἄλλους νὰ ἐξηγέσων κατὰ ἓναν ἀπὸ τοὺς
ἑξῆς δύο τρόπους (τοῖτος δὲν ὑπάρχει) τὴν ἀπόφασίν μου:
θέλω νὰ πιστεύουν στὸ μέλλον ὅσοις δίνομι ὑποσχέσεις
ἢ γιὰτὶ συλλογίζομαι ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ βρεθῶ
πάλι στὴν ἀνάγκη νὰ δώσω μιὰν ὑπόσχεση καὶ τότε κα-
θένας πιά δὲ θὰ μὲ πιστέψῃ· ἢ γιὰτὶ συλλογίζομαι ὅτι
οἱ ἄλλοι, ποὺ θὰ ὑπόσχονται κατὰ τὴν ἀλήθειαν, θὰ βλα-
φτοῦν ἀπὸ τὴ δική μου τὴν ψευτιά· κανένας δὲ θὰ
τοὺς βοηθεῖ, γιὰτὶ κανένας δὲ θὰ τοὺς πιστεύῃ. Στὴν
πρώτη περίπτωσι ὅτι κάνω τὸ κάνω ἀπὸ συμφεροντο-
λογικὸν ὑπολογισμό· στὴ δεύτερη ἀπὸ φιλανθρωπία.
Ποιὸν ἀπὸ τοὺς δύο τώρα, τὸν ἐγωισμό ἢ τὸν ἄλτρου-
ισμό θὰ ἀναγνωρίσωμε ὡς πραγματικὰ ἠθικὸν ἔλατῆ-

ριο, ἄρα καὶ ὡς κριτήριο τῆς ἀρετῆς; — Ξέρουμε τὴν ἀπάντησιν τοῦ Kant: οὔτε τὸν ἕνα οὔτε τὸν ἄλλο· ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς πράξεως σοῦ κρέμεται ἀπὸ τὸ δυνατόν τῆς προέκτασιν τοῦ κανόνα τῆς σὲ νόμον ἔγκυρο γιὰ ὅλους. Περιφῆμα. Ἄλλὰ γὰρ ποῦ ἔδῳ ἡ προέκτασις αὐτὴ δὲ μᾶς φωτίζει, γιὰτὶ μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ μὲ ἐγωιστικὰ καὶ μὲ ἀλτροιστικὰς διαθέσεις (γι' αὐτὸ ἔλεγα πρὸ πάντων ὅτι ἡ κατηγορικὴ προσταχτικὴ τοῦ Kant εἶναι δίκοπο μαχαίρι). Γιατὶ δηλ. ἡ γενίκεσις καὶ τὸ καθολικὸ κῆρος εἶναι κριτήρια θεωρητικά; ἀπαιτήσεις τοῦ Λόγου ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς τοῦ ἀρχῆς, καὶ δὲ μποροῦν νὰ γίνων κριτήρια ἠθικά, μέτρα δηλ. γιὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἠθικῆς ἀξίας μιᾶς βουλευτικῆς ἐνέργειας. Αὐτὴ τὴ διάκρισις δὲν τὴν ἐπρόσεξε, δὲ θέλησε νὰ τὴν προσέξει ὁ Kant.

Τρίτο παράδειγμα. Κάποιος ἔχει ἕνα ὀποιοδήποτε ταλέντο. Τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ τὸ ἀφήσῃ ἀνεξέλικτο, νὰ τὸ παραμελήσῃ—ἐπειδὴ τάχα γὰρ νὰ τὸ ἀναπτύξῃ χρειάζεται κόπους καὶ θυσίας—καὶ νὰ ριζητεῖ στὴν ὀκνηρία καὶ στὶς διασκεδάσεις; Ὁχι. Γιατί; - Ἐδῳ καὶ ὁ Kant ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ (Gr 57-58) ὅτι μιὰ Φύσις, ὅπου ἡ ἀναμελιὰ καὶ ἡ ἀδιαφορία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου θὰ γινότανε νόμος γενικός, μπορεῖ περιφῆμα νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ὑπάρχει. Ἀντίφρασην, ὅπως στὸ 1ο παράδειγμα, ἡ «ἄρσιν ἐαυτῆς», καθὼς στὸ 2ο, δὲν ἔχομε νὰ παρατηρήσουμε ἔδῳ. Ἄλλὰ—λέει ὁ Kant—δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θέλῃ κανεὶς ἕνα τέτιο πρᾶγμα νὰ γίνῃ νόμος φυσικός ἢ νὰ ριζωθεῖ μέσα μας σὰν ἐνστικτο, γιὰτὶ σὰν ὄν λογικὸ ποῦ εἶναι θέλει κατ' ἀνάγκη (Γιατί τάχα «κατ' ἀνάγκη»; Δὲν καταλαβαίνουμε.) ν' ἀναπτύσσονται ὅλες τοὺς οἱ δυνάμεις, ἐπειδὴ μποροῦν νὰ τοῦ χρειαστοῦν γὰρ νὰ πραγματοποιήσῃ πλῆθος προθέσεις του.—Τέλεις ἐκτροχιασμός καὶ δεινὴ ὁμολογία! Δὲ μπορῶ νὰ θέλω αὐτό, γιὰτὶ εἶναι ἐπιζήμιον. Θέλω ἐκεῖνο, γιὰτὶ εἶναι ὠφέλιμον. Νὰ μαστε καταμεσίς στὸν ὠφελισμὸν, στὴν ἑτερόνομη, τὴν «ὑλικὴν» ἠθικὴν, ποῦ ὁ Kant στηλίτευσε καὶ διαπόμπεψε ὅσο κανένας ἄλλος....

Τὸ τέταρτο, τὸ τελευταῖον παράδειγμα εἶναι ἀτυχέστερον ἀκόμα: νὰ βοηθήσω τὸν ἄλλονε στὴ δυστυχία του; Τὸ ν' ἀρνηθεῖς, λέει ὁ Kant, εἶναι ἀνήθικον. Βέβαιον τὸ

ἀνθρώπινο γένος θὰ ἐξακολονθήσει νὰ ὑπάρχει καὶ ὅταν ἀκόμα ἢ ἄρνηση βοήθειας στοὺς δυστηχισμένους γινε νόμος γενικός, «φυσικός». Ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ θέλεις νὰ γενικευθεῖ μιὰ τέτια ἀρχή, γιατί σὺλογίζεσαι ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ βρεθῆεις καὶ σὲ κάποτε στήν ἴδια θέση καὶ τότε δὲν ἔχεις νὰ ἐλπίζεις καμιάν ὑποστήριξη ἀπὸ ποιθενά (Ge 58).—Ἐδῶ πὰ ὁ συμφεροντολογικός ὑπολογισμός ξεπροβάλλει σ' ὅλη τὴν ἀσκήσια του. Στὸ 2ο παραδειγμα ὁ ἐγωισμός εἶχε τόσες πιθανότητες, ὅσες καὶ ἡ φιλανθρωπία, ὁ ἀλτρουισμός· ἐδῶ ὅμως μένει μόνος καὶ ἀναμφισβήτητος κύριος τῶν προθέσεων—καὶ μάλιστα ἐπὶ τὴν χειρότερη μορφή του: τὴν μερκαντιλιστική, τὴν ὑπολογιστική!

Ἄς ἀφήσουμε καταμέρος τὰ δύο τελευταῖα παραδείγματα, ποὺ μόνον σὰν ἀπροσεξία καὶ σὰν παρουσιάζημα (πῶς δὲν τὸ πρόλαβε ἡ καταπληχτικὴ ὀξύνοια αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου;) μπορούμε νὰ τὰ ἐξηγήσουμε. Ἐκεῖνο ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα, ὅταν τ' ἀναλύσει κανεῖς μεθοδικά, εἶναι τοῦτο: ἡ γενικότητα καὶ τὸ καθολικὸ κῆρος ὡς κοιτήρια τοῦ θεωρητικοῦ Λόγου εἶναι μὲν ἀπαιτήσεις φυσικές, ποὺ ἐπιβάλλεται στὴ Νόηση νὰ χει ἀπὸ τίς ἀρχές της, δὲ μπορούν ὅμως νὰ δεσμεύουν τὴ βούληση καὶ νὰ οὐκίμωσιν τὴν ἠθική της ἐνέργεια. Γιὰ τοῦτο ὁ Kant, ὅταν ὡς τρίτη formula τῆς κατηγορικῆς του προσταχτικῆς παρουσιάζει τὸ ἀξίωμα: «ἡ θέληση κάθε λογικοῦ ὄντος εἶναι θέληση γενικῶς νομοθετοῦσα», πέφτει σὲ μιὰ petitio principii ἀσυγχώρητη: παίρνει ὡς διδόμενο αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ ἔχει ν' ἀποδείξει.*

* Στὰ παραδείγματα ποὺ φέρνει γιὰ νὰ διασαφήσει τὴν κατηγορικὴν του προσταχτική, ὁ Kant γιὰ νὰ διαπιστώσει τὴν ἀνηθικότητα μιᾶς πράξης τὴν προσκεῖται καὶ τὴ γενικεύει, καὶ ἔτσι ἀποδείχνει ἢ ὅτι εἶναι λογικὰ ἀτοπή ἢ ὅτι φτάνει στὸ ἀδύνατο ἢ—καὶ τοῦτο δὲν τὸ περιέμενε βέβαια κανεῖς—ὅτι εἶναι ἐπιζήμια καὶ ὄχι ὠφέλιμη σ' ἐξείνον ποὺ τὴν κάνει. Μὰ ἂν τοῦτο εἶναι πραγματικὰ τὸ νόημα τῆς πολύχροτης κατηγορικῆς του προσταχτικῆς, τότε ἀσφαλῶς τὸν ἐπρόλαβε ὁ Spinoza. Αὐ-

4. Ἐκείνη ὁμῶς ποὺ καταβαρυνθεῖται ὀλίγη τὴν ἠθικὴν τοῦ εἶναι ἢ δεύτερη formula: «Μὲ τὴν πράξιν σου νὰ μεταχειρίζεσαι τὴν ἀνθρωπότητα, τόσο στὸ πρόσωπό σου ὅσο καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ καθενός, πάντα σὺ σκολὸ καὶ ποτὲ ὡς μέσον». Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πρόπει νὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο, γιατί ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία.

τὸς πρώτος γεωμετρικά, διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, προσπάθει ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ κακὴ πράξις εἶναι παράλογη. ὅταν γενιέται, καὶ μόνη λογικὴ ἢ καλὴ. Παραθέτω ὅλο τὸ σχετικὸ θεώρημα, γιατί ἀξίζει τὸν κόπο νὰ διαβαστεῖ ἢ ἀξιόλογη αὐτὴ σελίδα. Ὑπογραμίζω ἐγώ, ἠθικῆς βιβλίου V, θεώρημα 72: «Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος δὲν ἐνεργεῖ πονηρά, ἀλλὰ πάντα μὲ εὐλιχρίνεια. Ἀπόδειξις: Ἄν ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος, ἐνόσω εἶναι ἐλεύθερος, ἔκανε τίποτα πονηρά, θὰ τὸ κανε κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Λόγου (γιατὶ μόνον τότε ὀνομάζεται ἀπὸ μᾶς ἐλεύθερος), ὅποτε (κατὰ τὸ θεώρημα 24 τούτου τοῦ μέρους, θὰ ταν ἀρετὴ τὸ νὰ κανε κανεὶς πονηρίας, ἄρα θὰ ταν (κατὰ τὸ ἴδιο θεώρημα πάλι) φρονιμότερο γιὰ ἓναν ἄνθρωπον νὰ ἐνεργεῖ πονηρά γιὰ νὰ διατηρεῖ τὸ εἶναι του, δηλ. (ὅπως εἶναι αὐτονόητο) θὰ ταν γιὰ τοὺς ἄνθρώπους φρονιμότερο ἀπλούστατα νὰ λένε τὰ ἴδια λόγια, ἀλλὰ νὰ κάνουν τ' ἀντίθετα πράγματα, ὅπερ (κατὰ τὸ πόρισμα τοῦ θεώρηματος 31 τούτου τοῦ μέρους) εἶναι ἄτοπο. Ἄρα ποτὲ ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος δὲν ἐνεργεῖ πονηρά, ἀλλὰ πάντα μὲ εὐλιχρίνεια. Ὅπερ ἔδει δεῖξαι. Παρατήρησις: Ἄν κανεὶς ρωτῆσει: Πῶς, ἂν ἓνας ἄνθρωπος μπορεῖ μὲ μιὰν ἀπάτη νὰ γλυτώσει ἀπὸ ἄμεσον κίνδυνον τῆς ζωῆς του, ἢ ἔγνωια γιὰ τὴν διατήρησιν τοῦ εἶναι του δὲν τοῦ ἐπιβάλλει ν' ἀπατήσῃ; Τότε θὰ τοῦ ἀπαντήσουμε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον: Ἄν συμβουλευεῖ τοῦτο ὁ Λόγος, θὰ τὸ συμβουλεύει τότε σ' ὅλους τοὺς ἄνθρώπους μόνον μὲ πονηρία νὰ κλείνουν συμφωνίας ἀναμεταξύ τους γιὰ νὰ ἐνώνουν τίς δυνάμεις τους καὶ νὰ χουν κοινὰ δικαιώματα, δηλ. στ' ἀλήθεια γιὰ νὰ μὴν ἔχουν κανένα κοινὸ δικαίωμα, ὅπερ εἶναι ἄτοπο». — Σύμπτωσις ἀκόμα καὶ στὸ παράδειγμα. Δὲν εἶναι περίεργον πολὺ; Καὶ γιὰ τὸ ἄριστον μὲν ποὺ πιστεύει ὅτι «θεμέλιον τῆς ἀρετῆς εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ προσπάθεια τοῦ καθενός νὰ διατηρήσῃ τὸ εἶναι του καὶ ἢ εὐτυχία σὲ τοῦτο βρῖσκεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι σὲ θέσιν νὰ διατηρήσῃ τὸ εἶναι του» (IV 18 Παρατ.), μιὰ τέτλια «φρονιμάδα» εἶναι ἀρετὴ τῶν συνετῶν. Γιὰ τὸν Kant ὁμῶς ποὺ ἔμνησε μελοδραματικὰ τὸ ἀγνὸν καθῆκον (Pr 105) πῶς γίνεται νὰ ἐπιτρέπονται καὶ γὰρ χαρακτηρίζονται ὡς ἠθικοὶ οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους;

Καθὼς εἶπαμε, ὅλες οἱ προσπάθειες τοῦ Kant στὴν Ἠθικὴ ἓνα στόχο εἶχαν ἐξ ἀρχῆς: νὰ φτάσει σὲ μιὰν ὑπέροτατη ἀρχή, ποὺ νὰ ναι α) καθάρια μορφή, εἰδολογική ἐντελῶς, χωρὶς δηλ. νὰ περιέχει κανένα ὀρισμένο «ἔλλογὸ» ἔλατήριο, καὶ β) a priori, νὰ πηγάζει δηλ. ἀπ' εὐθείας μέσ' ἀπὸ τὸ Λόγο καὶ νὰ μὴν ὑπάρχει μέσα τῆς τίποτα βγαλμένο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Γιατὶ ἔτσι πίστευε ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ θά χει τὴν αντικειμενικότητα καὶ τὸ καθολικὸ κῆρος τοῦ Νόμου καὶ θὰ λύγξει τὴν καθὲ ἀνθρώπινη θέληση σὶς προσταγές τῆς. Καὶ νόμισε πὼς βοῦζε τὴν ἀρχὴν αὐτὴ, ὅταν τῆς ἔδωσε τὴ διατύπωση ποὺ ξέρομε: «Handle so κτλ.» Δὲν περιορίστησε ὁμῶς σὲ τούτη μόνον τὴ formula, ἀλλὰ πρόστασε καὶ μιὰν ἄλλη: «τὴν ἀνθρώπινα σκοπὸ πάντα καὶ ὄχι μέσον», χωρὶς νὰ στοχαστεῖ ὅτι μ' αὐτὴν: α) ἡ κατηγορικὴ του προσταχτικὴ ἔπαινε τώρα πιά μιὰ κάποιον «ἔλλη», ἄρα ἔπαινε νὰ ναι καθάρια μορφή, καὶ β) ἔπαινε στὸν ὑπέροτατον ἠθικό του Νόμο ἓνα στοιχεῖο βγαλμένο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, τὴν ἐσωτερικὴν, ἂν ὄχι τὴν ἐξωτερικὴν, ἄρα κατασιροφότανε μ' αὐτὴν τὸ a priori του. Γιατὶ ἐνῶ ἡ πρώτη διατύπωση τῆς κατηγορικῆς προσταχτικῆς μᾶς ἔλεγε ἀόριστα καὶ ἀρηρημένα: ὅταν ὁ κανόνας ποὺ ὑπαγορεύει τὴν πράξη σου μπορεῖ νὰ γίνει, θεὸς καὶ σὺ νὰ γίνει νόμος γενικὸς καὶ ἔγκυρος γιὰ ὅλους, κάνε τὴν μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι εἶναι ἀγαθὴ, ἠθικὴ ἢ δεύτερη μᾶς λέει θετικὰ καὶ συγκεκριμένα: πρέπει μὲ τὶς πράξεις σου, γιὰ νὰ ναι ἠθικὴς, νὰ μεταχειρίζεσαι τὸν ἄνθρωπο ὡς αὐτοσκοπὸ καὶ ποτὲ ὡς μέσον. Αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἔχομε πιά προστά μας τὸ σχῆμα μόνον ποὺ στέκει στὴν ὑπέροτατην ἠθικὴν ἀρχὴ γιὰ νὰ ναι σὲ θέση νὰ ρυθμίζει τὴ βούλησή μας, ἀλλὰ μιὰν ὀρισμένη ἐντολὴ μὲ πραγματικό, χειροπιαστὰ δοσμένο περιεχόμενο. Τώρα πιά εἴμαστε λαμπρὰ προσανατολισμένοι, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ χασομεροῦμε προσκτείνοντας καὶ γενικεύοντας μὲ τὴ φαντασία τὴν πράξη μας, γιὰ νὰ δοῦμε ἂν μπορεῖ, ἂν θέμε καὶ ὅλας νὰ γίνει νόμος γιὰ ὅλους. Ξέρομε πιά τί μᾶς ἐπιβάλλεται νὰ κάνομε. Μιὰ γραμμὴ καὶ κάποιον κατεῖχθη ἕντα εἶναι χαραγμένη προστά μας. Λέ μᾶς εἶναι

δοσμένο τὸ σχῆμα μόνο τοῦ νόμου, ἀλλὰ καὶ τὸ περιε-
χόμενό του.

Ὁ ἴδιος ὁ Kant ἀναγκάζεται νὰ τὸ ὁμολογήσει.
Λέει (Gr 73-74): «Ὅλοι οἱ ἠθικοὶ κανόνες ἔχουν 1. μιὰ
μορφή, ποὺ εἶναι ἡ γενικότητά τους—γιὰ αὐτὸ ἡ διατύ-
πωση τῆς ἠθικῆς προσταχτικῆς εἶναι ἡ ἑξῆς: ἔτσι πρέπει
νὰ διαλέγονται οἱ ἠθικοὶ κανόνες, σὰ νὰ πρόκειτο νὰ
χουν κῆρος ὅπως οἱ γενικοὶ φυσικοὶ νόμοι· 2. μιὰν ὕλη
δηλ. ἕνα σκοπὸν—γιὰ τοῦτο λέει ἡ formula ὅτι τὸ λογικὸ
ὄν ὡς σκοπὸς κατὰ τὴ φύση του, ἄρα ὡς σκοπὸς αὐτὸ
καθ'αὐτὸ (αὐτοσκοπός), πρέπει νὰ ναι ὅρος περιοριστικὸς
ἄλλων τῶν ἀπλῶς σχετικῶν καὶ ἀνθαίρετων σκοπῶν». —
Ἐπισηστεῖ θεοί! Μὰ θὰ χεῖ λοιπὸν καὶ ὕλην ὁ ἠθικός μας
νόμος, ἀφοῦ χρειάστηκε τέτια πάλι ἐνάντια σὲς ἑτερό-
νομες—καθὼς τίς λέει ὁ Kant—ἠθικὲς τῶν ἄλλων, γιὰ
ν' ἀποδειχθεῖ πὸς πρέπει, γιὰ νὰ ναι καθολικὸς καὶ ἀπό-
λυτος, νὰ ναι καθάρια μορφή μόνο καὶ τίποτα περισ-
σότερο; Καὶ τότε τί θὰ γίνεῖ ἐκεῖνο τὸ κατηγορηματικὸ
θεώρημα 1 ἢ τὸ ἄλλο, τὸ ἐπίσης ἀξιοματικά ἀσθηρὸ
θεώρημα 2 τῆς «Κριτικῆς τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου» (σελ.
23 καὶ 24): «Ὅλες οἱ ἠθικὲς ἀρχὲς ποὺ προϋποθέτουν
κάποιο ἀντικείμενο (ὕλην) τῆς θέλησης ὡς ἐλατήριο
(Bestimmungsgrund) τῆς βούλησης, εἶναι ὅλες ἐν γέ-
νει ἐμπειρικὲς καὶ δὲ μποροῦν νὰ δώσουν νόμους ἠθι-
κοῦς»—«Ὅλες οἱ ὑλικὲς ἠθικὲς ἀρχὲς εἶναι, ὡς τέτιες,
ὅλες ἐν γένει ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους καὶ ἀνήκουν
στὴν κατηγορίαν τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς φιλαυτίας ἢ τῆς
ἀτομικῆς εὐδαιμονίας»; Θὰ τ' ἀφήσουμε ἀκόμα στὴ θέση
τους νὰ φοβερίζουν;

Ἡ στεναχώρια τοῦ Kant εἶναι ὀλοφάνερη. Ἀφοῦ
δὲν πήγαινε τὸ χέρι του (ἄχ! αὐτὰ τὰ ἀκούσια, τὰ ἀσύν-
ειδα lapsus. . .) νὰ γράφει στὸ χωρίο ποὺ παρήθεσα
παραπάνω (Gr 74): eine Materie, καὶ ἔγραψε: eine Ma-
xime. Ἔτσι ἔχουν ὅλες οἱ παλαιῆς ἐκδόσεις: ἡ 2η τῆς
Ρίγας τοῦ 1786, ἡ ἐκδοσις τοῦ Rosenkranz τοῦ 1838
τοῦ Hartenstein τοῦ 1838 καὶ τοῦ 1867, καὶ ἡ ἐκ-
δοσις τοῦ Kirchmann τοῦ 1870. Οἱ νεώτεροι τὸ
διόρθωσαν, γιὰ ἐκεῖνο τὸ Maxime αὐτοῦ ἦταν ἄ-

τοπο ὅλως διόλου. Τί θὰ πεῖ: ὅλοι οἱ ἠθικοὶ *κανόνες* ἔχουν 1. μιὰ μορφή, 2. ἓναν *κανόνα* κτλ.; Κι ἔπειτα, ὅπως σωστὰ παρατήρησαν οἱ νεώτεροι ἐκδότες, τὴ *Materie* ὡς σκοπὸ τὴν ἀναφέρει ὁ ἴδιος παρακάτω δυὸ φορές, στὸ στίχ. 12 τῆς σελ. 14 καὶ στὸ στίχ. 13 τῆς σελ. 15.

Ὅπως καταστρέφει τὴν εἰδολογικὴ καθαρότητα τοῦ ὑπέροτατου ἠθικοῦ Νόμου, ἔτσι ἡ δεύτερη φόρμουλα μολύνει καὶ τὴν ἀποριοριστικὴν ἀγνότητά του. *Rein a priori* δε μπορεῖ πιά νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀρχὴ αὐτή, τὴ στιγμή πού περιέχει μιὰ κρίσιν ἀξίας (*Werturteil*), ἓνα στοιχεῖο δηλ. ὑποκειμενικό, βγαλμένο ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἐμπειρία ἐνὸς ἀνθρώπου. Ὁ Kant δὲν ἐννοεῖ νὰ τὸ παραδεχθεῖ καὶ λέει γὰ νὰ σώσει τὴν κατάστασιν, ὅτι ἡ κρίσις: «ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι αὐτὴ καθ'αυτὴν σκοπός», πηγάζει ἀπὸ τὸν καθαρὸ Λόγον καὶ εἶναι ὅπως ὅλες οἱ ἀρχὲς τοῦ καθαροῦ Λόγου *a priori* καὶ αὐτή: «Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ, ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα καὶ κάθε λογικὴ φύσι γενικά [Ὅπου μᾶς παρουσιάζονται πάλι οἱ ἀγγέλοι!] εἶναι σκοπὸς καθ' ἑαυτόν (ἀρχὴ πὺν εἶναι ὁ ἀνώτατος περιοριστικὸς ὅρος τῆς ἐλευθερίας τῶν πράξεων τοῦ κάθε ἀνθρώπου), δὲν εἶναι παρεμένη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία: πρῶτο γιὰ εἶναι γενικὴ, ἀφοῦ ἀναφέρεται σ' ὅλα ἐν γένει τὰ λογικὰ ὄντα, γὰ τὰ ὁποῖα καμιά ἐμπειρία δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ὀρίσει τίποτα [Πῶς μπορούμε νὰ προσεοφλήσουμε ὅτι ἔχει πέρασιν καὶ στὸν ἄλλο κόσμον, σὲ ἀσώματες δυνάμεις τῶν οὐρανῶν;] δεῦτερο, γιὰτὴν μέσα σ' αὐτὴν γίνεται νοητὴ ἡ ἀνθρωπότητα ὄχι ὡς σκοπὸς τῶν ἀνθρώπων (ὑποκειμενικός), δηλ. ὡς ἀντικείμενο πὺν τὸ κάνει κανεὶς ἀφ' ἑαυτοῦ του πραγματικὰ σκοπὸ, ἀλλὰ ὡς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς πού, ὡς ἔχουμε ὁποιοὺς θέλουμε σκοπούς, ὡς νόμος ὀφείλει ν' ἀποτελεῖ [Γιὰτὴν ὀφείλει: Γιὰτὴν τὸ θέλεις τοῦ λόγου σου, γιὰτὴν ἔτσι ἐκτιμᾶς τὸν ἀνθρώπο ἐσὺ. Περιφάνεια. Μὰ ἂν δὲ λέγεται αὐτό, τί τέλος πάντων λέγεται δογματισμός;] τὸν ὑπέροτατο περιοριστικὸν ὅρο ὅλων τῶν ὑποκειμενικῶν σκοπῶν—πηγάζει ἄρα [Εἶσαι βέβαιος ὅτι τὸ ἄρα αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς σὲ θέση του;] ἀπὸ τὸν καθαρὸ Λόγον (Gr 67).

Τὰ λόγια αὐτὰ δὲν ἔχουν καμιά ἀποδειχτική δύναμη. Εἶναι ἱκανὰ νὰ πείσουν μόνον ἐκείνους, ποὺ ἔχουν τὶς ἴδιες βιοθεωρητικὲς ἀντιλήψεις μὲ τὸν Kant: εἶναι δηλ. ἀλτροιστές, φιλελεύθεροι καὶ δημοκράτες· ἐκείνους ποὺ πιστεύει ἡ καρδιά τους ὅσα νομίζουν ὅτι τοὺς ἀποδειχνεὶ λογικὰ ὁ λόγος. Ἐμεῖς ἐδῶ δὲν πρόκειται νὰ συζητήσουμε ἂν εἶναι ὑψηλὰ τὰ φρονήματά τους καὶ ὠραῖο τὸ ἰδανικόν τους. Ξέρουμε ὅτι ἔχει ἕψος καὶ ὁμορφιὰ καὶ τὸ ἀντίθετο, τὸ νιτσεικὸ ἰδανικόν, ποὺ θέλει τὸν ἄνθρωπο μέσον καὶ ὄχι σκοπὸ, σκαλοπάτι γὰρ νὰ πατήσῃ καὶ νὰ φτάσῃ ἢ Ζωὴ σ' ἓναν ὑψηλότερο, ἰσχυρότερο, θειότερο τέλος, ποὺ οὔτε αὐτὸς θά ναι ὁ τελικὸς σκοπός. Ἀλλὰ οὔτε τὸ ἰδανικὸ τοῦτο πρόκειται ἐδῶ νὰ ὑποστηρίξουμε. Ἐκείνο ποὺ θέμε νὰ τονίσουμε εἶναι τὸ ἐξῆς: τὰ ἰδανικὰ ἐν γένει βγαίνουν ἀπὸ κρίσεις ἀξίας, περιέχουν δηλ. στοιχεία ὑποκειμενικά, διδόμενα τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ καθενὸς ἐμπειρίας. Ὡς τέτια δὲν ἔχουν καμιά θέσι μέσα σ' ἓναν ὑπέροτατο ἠθικὸ νόμο, ποὺ τὸν θέμε νὰ βγαίνει ὀλοκάθαρος μέσ' ἀπὸ τὶς πηγὰς τοῦ Λόγου, γὰρ νὰ ναι τίχα ἀντικειμενικὸς καὶ καθολικὸς καὶ ἀπόλυτος.

Ὁ Kant ἐπιμένει ἀκόμα. Γράφει παρακάτω: «Οἱ τρεῖς τρόποι, ποὺ ἀνάφερα καὶ μὲ τοὺς ὁποίους μορεῖ κανεὶς νὰ στοχάζεσθαι τὴν ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος, εἶναι στὸ βάθος μόνο ἰσάριθμες διατυπώσεις τοῦ ἴδιου νόμου, ποὺ ἡ καθεμιά της περιέχει τὶς δύο ἄλλες ἐνωμένες. Κι ἂν ὑπάρχει κάποια διαφορὰ ἀναμεταξύ τους, αὐτὴ εἶναι μᾶλλον ὑποκειμενικὴ, παρὰ ἀντικειμενικὴ—πρακτικὴ (διάβαζε ἠθικὴ) καὶ ὀφείλεται στὴν ἀνάγκη νὰ γίνῃ πιὸ προσιτὴ στὴν ἐποπτεία, ἄς ποῦμε, καὶ μέσον αὐτῆς στὸ αἴσθημα μιᾶς ἰδέας τοῦ Λόγου» (Gr 73).—Πλάνη, καὶ πλάνη μάλιστα μεγάλη! Ἡ τρίτη formula: «ἡ θέλησις κάθε λογικοῦ ὄντος εἶναι θέλησις γενικῶς νομοθετοῦσα: περιέχεται βέβαια μέσα στὴν πρώτη. Ἀλλὰ ἡ δεύτη: Ἀναλύσατε ὅσο μορεῖτε τὶς δύο ἄλλες, στρογγυρίσατέ τις ὅπως θέλετε καὶ ὅσο βαστάει ἡ ὑπομονή σας, ἀδύνατο νὰ βγάλετε εἴτε ἀπὸ τὴ μιὰ εἴτε ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἴτε καὶ ἀπὸ τὶς δύο μαζί (ἡ τρίτη δὲν προσθέτει δὲ τίποτα τὸ οὐσιαστικὸ στὴν πρώτη· μόνο προσόν της εἶναι ποιὸ καί-

νει καθαρότερη και πιο φανερή την *petitio principii* του Kant. . .) τή δεύτερη, τήν έντολή δηλ. να μη μεταχειριζόμαστε τους ανθρώπους ως μέσα, αλλά ως αυτοσκοπούς. Κι όχι μόνο τούτο, αλλά συμβαίνει και τὸ ἐξῆς παράδοξο: ἡ έντολή αὐτή οὔτε καν να στηριχθεῖ μπορεί ἀπάνω στην πρώτη, τήν κύρια διατύπωση τῆς κατηγορικῆς προσταχτικῆς. Ἄν μᾶς ρωτήσῃ κανείς: «γιατί τάχα να μὴ λογαριάζω τὸν ἄλλονε μέσον για κάποιο δικό μου σκοπό;», μήπως νομίζετε ὅτι μπορούμε να τοῦ ἀπαντήσουμε: γιατί δὲν μπορείς να θέλεις να γενικευθεῖ αὐτό και να γίνει νόμος για ὅλους—ἡ ἀνθρωπότητα τότε θ' αυτοκαταστραφεί; Ἀδύνατο. Ἐνα τέτιο προᾶγμα δὲν μπορούμε να το ποῦμε: ἡ ἱστορία μᾶς λέει ὅτι ἀπὸ καταβολῆς κόσμου δὲν ἔπαψε ὁ ἀνθρώπος να ἐκμεταλλεύεται τὸν ἀνθρώπο και ὅμως αὐτή ἡ ἄθλια ἀνθρωπότητα ὑπάρχει και θὰ ἐξακολουθεῖ να ὑπάρχει.— Βέβαια ἔχουμε κι ἄλλο τρόπο ν' ἀπαντήσουμε, τὸν ἐξῆς: γιατί ἔτσι θὰ μεταχειρίζονται και οἱ ἄλλοι ἑσένα, και αὐτό δὲν μπορείς να το θέλεις. Μὰ ὅσο και να δίνει στὰ παραδείγματά του και τήν ἀπάντηση αὐτή ὁ Kant, ἐμεῖς δὲν στέργουμε να τήν ξεστομίσουμε. Μᾶς εἶναι ἀνυπόφορος ὁ συμφεροντολογικὸς ὑπολογισμὸς τοῦ μικροαστοῦ νοικοκύρη.

Κι ὁ ἴδιος ὁ Kant θὰ αισθάνθηκε τὸ ἀσήκωτο βάρος αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν. Γιατί πιο κάτω λέει πὸς «εἶναι καλύτερα» (*man tut besser*), ὅταν πρόκειται να κρίνουμε μιὰν ἠθικὴν πράξη, να παίρνοντας ὡς κριτήριο τήν πρώτη, τήν κλασσικὴν formula τῆς κατηγορικῆς προσταχτικῆς, καθὼς ἀπαιτεῖ ἡ ἀυστηρὴ μέθοδος (Gr 74.) Οἱ ἄλλες κάνουν τὸ ἴδιο προᾶγμα ἀπλῶς ἐποπτικότερα. Καὶ στην «Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου», ποὺ βγήκε ἀργότερα ἀπὸ τήν *Grundlegung* (στὰ 1788, δύο χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴ 2η ἐκδ. τῆς *Grundlegung*), ἡ δεύτερη formula τῆς κατηγορικῆς προσταχτικῆς δὲν ἀναφέρεται ποῦθενά. Τήν ἀνθρωπότητα αυτοσκοπὸ και όχι μέσον τὴ μνημονεύει πάλι ὁ Kant (στὴ σελ. 106), μὰ μόνο ἐπεισοδιακὰ και όχι σὲ στενὴ συνάρεια μὲ τήν κατηγορικὴν προσταχτικὴν, ποὺ ὀρθώνεται μόνη της στὴ σελ.

ἔτι στήν πρώτη, τὴν κλασσικὴ τῆς μορφῆ. Εἶναι ἄρα γέ τοῦτο τυχαῖο ἐντελῶς καὶ δὲν ἔχει καμιά βαθύτερη σημασία;

Ὁ. Στὸ βάθος ἢ κατηγορικὴ προσταχτικὴ τοῦ Kant δὲ μᾶς προσταίξει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Schopenhauer (Werke, τόμ. III-IV σελ. 788-789 καὶ τόμ. V σελ. 311), περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅσα ἐκεῖνος ὁ προαιώνιος «χορσοῦς ζωνών» ὃ σὺ μισεῖς ἑτέρω μὴ ποιήσεις. Μᾶς καθορίζει τὸ minimum τῶν ὑποχρεώσεών μας. "Ἄρα τὸ πολὺ-πολὺ μπορούμε νὰ τὴ βάλουμε ἀρχὴ τοῦ Δικαίου, βάση μιᾶς ἀληθινῆς καὶ πέρα-πέρα δημοκρατικῆς νομοθεσίας. Νὰ τῆς ἀναγνωρίσουμε δηλαδή ὅτι μπορεί νὰ οὐσιμεῖ τὴ βούλησή μας, ἐνόσω ἀφήνουμε τὸν ἑαυτό μας νὰ κινεῖται μέσα στὸ πλῆθος καὶ ἐπιθυμοῦμε νὰ μὴ στεγνοχωρεῖ κανέναν ὁμοῖό μας. — Ὡς ὑπάτην ὅμως ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος ἐν γένει, ὅπως ἔχει τὴν ἀξίωση ὁ Kant... Θέ μου! τόσο λοιπὸν μόνο πρέπει νὰ μᾶς ὑποχρεώνει ἡ Ἠθική: ἴσα-ἴσα νὰ μὴν κάνουμε στοὺς ἄλλους ὅσα δὲν θέμε νὰ μᾶς κάνουν; Μὰ τότε οἱ ἄθλοὶ τῶν ἐξαιρετικῶν ἀνθρώπων, ἐκείνη ἢ ὀδυνηρὴ συναίσθησις τῆς εὐθύνης, ποὺ τοὺς σπρώχνει νὰ μετακινήσουν τὰ βουνά, νὰ σαλέψουν τὴ γῆς, νὰ τρικυμίσουν τοὺς λαοὺς, νὰ γράψουν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀνθρώπου; . . . "Αχ Herr Professor, τί στενόκαρδη, τί ἀσφυχτικὴ πού ναι ἡ Ἠθική σας! Εἶναι ἴσως αὐτόνομη, καθολικὴ, «ἀπόλυτη» ἂν θέτε. Ἀλλὰ πάλι εἶναι πολὺ νοικοκυριστικὴ. Καὶ πολὺ λίγο «μεγάλη». Πολὺ λίγο «ἑψηλά ἀνθρώπινη». . . Καὶ οἱ καιροὶ μας εἶναι δεινοί, Herr Professor, πολὺ δεινοί. Καὶ πρέπει νὰ φωνάζουμε δυνατὰ αὐτὴ τὴν ἀλήθειαν, γὰρ ν' ἀχορσοτοῦμε.

Συνοψίζοντας στὰ γύρια σημεῖα τῆς αὐτῆς τὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν, μπορούμε νὰ διατυπώσουμε ὡς ἑξῆς τὰ συμπεράσματά μας: Ὁ Kant ἔλεσε στήν Ἠθική του σέ σύγχυσι, ἀντιφάσεις καὶ κενὰς παντολογίες, γιὰτὶ δέχτηκε μέσα στοὺς φιλοσοφικοὺς τοῦ στοχασμοῦς τὶς ἑννοιαὶς τοῦ ἀπόλυτου νόμου καὶ τοῦ ἀνευ ὄρων καθήκοντος, χωρὶς νὰ σιλογισθεῖ ὅτι οἱ ἑννοιαὶς αὐτές, ἂν δὲν ἔχουν

τὸ φυσικὸ στήριγμά τους: τὴν ἀπαιτοῦσα θέληση ἑνὸς Θεοῦ, ποὺ ὑπόσχεται ἀμοιβὲς σ' ὅσους θὰ τὸν ὑπακούσουν καὶ φοβερίζει μὲ ποινὲς ἐκείνους ποὺ θὰ παραβοῦν τὶς ἐντολές του, εἶναι ἀνθάαιρετοι δογματισμοί. Ἐδῶ βρῖσκεται ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ. (1) Kant ἔπρεπε γὰρ σκεφθεῖ ὅτι μὴ προστάξουσα, νομοθετοῦσα Ἠθικὴ χρειάζεται κάποια ἀκλόνητη ἀυθεντία γὰρ νὰ στηρίξει ἀπάνω της τὸ κῆρος τῶν ἐντολῶν της. Ἡ νομοθεσία καὶ ἡ προσταγὴ ἔχει τὴ θέση της μέσα στὴ θεησκευτικὴν Ἠθικὴν, γιατί ἐκεῖ τὸ προσταχτικὸ Πρέπει θεμελιώνεται ἀπάνω στὴ θέληση τῆς θεότητος. Σ' ἓνα σύστημα ὅμως, ποὺ ξεορίζοσε μὴ γὰρ πάντα τὶς μεταφυσικὲς δεισιδαιμονίες καὶ γκρέμισε ὀριστικὰ τὰ βάρθρα τῆς ὄντολογικῆς Θεολογίας, ἓνα τέτιο Πρέπει μένει ἀστήριχτο, ξεκάροφο, μετέωρο καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ μὲ κανένα τρόπο νὰ δικαιολογηθεῖ. Πολὺ ὀρθὰ ὁ Schopenhauer (Werke, τόμ. V σελ. 279) κρίνοντας τὴν Καντιανὴ Ἠθικὴ παρατηρεῖ ὅτι πίσω ἀπὸ τοὺς ὀρισμοὺς της εἶναι κρυμμένη μὴ ἀνομολόγητη θεολογία, ποὺ στὸ τέλος, ὅπως τὸ δηλητήριο ποὺ δουλεύει μυστικὰ μέσα στὸν ὄργανισμό, κάποτε ὅμως ξεσπᾶ καὶ φανερώνεται σὰ σπειρί, ξεσπασε σ' ἐκεῖνες τὶς σκοτεινὲς σελίδες τῆς «Κριτικῆς τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου», ποὺ περιέχουν τὴ μυστικὴ διδασκαλία περὶ τοῦ «ὑψίστου ἀγαθοῦ» (σ. 146-158). Ἐκεῖ ὁ Kant λέει οὔτε λίγο-οὔτε πολὺ ὅτι οἱ ἔννοιες τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος συνδράζονται μὲ τὴν ἔννοια τῆς μακαριότητος μέσα στὴν ἰδέα τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ (ἔτσι μπαίνει πάλι ἀπὸ τὸ παράθυρο ὁ διωγμένος εὐδαιμονισμός. . .) καὶ ὁ Πρακτικὸς Λόγος ἐπιβάλλει ὡς αἴτημα (Postulat) ἀναπόφευχτο τὴν πίστη στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ στὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ πρέπει κάποτε ν' ἀποδοθεῖ τὸ καλὸ καὶ ἀπὸ κάποιον τέλος πάντων νὰ γίνει αὐτὴ ἡ ἀπόδοση. Νὰ μαστε σύσωμοι μέσα στὴν ὄντολογικὴ Θεολογία, ποὺ νομίσαμε πῶς σύντριψεν ὀριστικὰ ἡ «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ Λόγου». . . . Ἐξορισμένη ἀπὸ τὴ Μεταφυσικὴ, γίνεται μὲ τιμὲς δεχτὴ μέσα στὴν Ἠθικὴ. «Τὸ Καντιανὸ κρῦο καθῆκον, λέγει εἰρωνευόμενος ὁ Hegel (Geschichte der Philosophie, τόμ. III, σελ. 535), εἶναι τὸ τελευταῖο

ἀχώρευτο κομμάτι, πού ἡ Ἐποχή τὸ δῶσε στὸ Λόγο κι ἐκεῖνο στάθηκε στὸ στομάχι του»!

Ἡ ἀποτυχία τῆς Καντιανῆς Ἠθικῆς ἔχει βαθύτατη σημασία. Σημαίνει ὅτι ἡ προστάζουσα, ἡ νομοθετοῦσα Ἠθικὴ ὡς φιλοσοφικὴ πειθαρχία πρέπει νὰ θεωρεῖται ὀριστικὰ χρεώκοπημένη. Σκοπὸς καὶ πρόγραμμα τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς δὲν εἶναι πιά, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι: νὰ δώσει προσταγὰς καὶ ἐντολές, ἀλλὰ νὰ βοηθήσει τὸν ἀνθρώπινο νοῦ νὰ ἐσωτερικέψει, νὰ συνειδητοποιήσει, νὰ κατανοήσει τὸ πῶς αὐτοδεσμεύεται ὁ ἀνθρώπος στὴν ἠθικὴν ἐκδήλωσή του μὲ τὴν ἔννοια τοῦ καθήκοντος καὶ τὸ γιατί πειθαρχεῖ τῇ βούλησὶ του στὰς ὁρισμοὺς τοῦ χρέους. *Κατανοοῦσα*, κι ὄχι ἀναγκάζουσα, ὀφείλει νὰ ναι ἡ καθάρια φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ. Σκοπὸς τῆς τοῦ ἠθικοῦ γεγονότος ἡ *κατανόηση*, κι ὄχι ὁ ἠθικὸς ἀναγκασμὸς. Δὲν εἶναι σὲ θέση, δὲν ἔχει οὔτε τὰ μέσα οὔτε τὴ δύναμη νὰ ἀναγκάσει κανένα. Τὸ ἠθικὸ Πρέπει ὑποχρεώνει μόνον ἐκεῖνον πού τὸ ἀκούει μέσα στὴν ψυχὴ του. Εἶναι στενὰ συνυφασμένο μὲ τὴν κοσμοαντίληψη καὶ τὴ βιοθεωρία, πού ναι προσωπικὴ τοῦ καθενὸς ὑπόθεση. Ὑπόθεση, γιὰ τὴν ὁποία τὸ σωκρατικὸ «λόγον διδόναι» δὲν ἔχει κανένα ἀπολύτως νόημα. «Λόγος» ἐδῶ εἶναι ἡ ἰδιοσυστασία καὶ ἡ μοῖρα τῆς καθῆκε ψυχῆς.

Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲ μπορούμε πιά σήμερα νὰ πιστέψουμε ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει μιὰ ἀντικειμενικὴ καὶ καθολικὰ ἔγκυρη ἐρμηνεία τοῦ Κόσμου καὶ τῆς Ζωῆς, γιὰτί ὅλες οἱ ἀνθρώπινες ψυχὲς δὲν εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιο μέταλλο καμωμένες, οὔτε σ' ὅλες ἔχει τὰ ἴδια γραμμένα ἡ Μοῖρα, ὀφείλουμε ν' ἀναγνωρίσουμε καὶ νὰ τὸ ποῦμε κι ὅλας ὁμιά, ὁμότατα, ὅτι τὸ ἴνδαγμα ἐνὸς ὑπέροχου ἠθικοῦ νόμου ἔγκυρου γιὰ ὅλους καὶ ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος πού ἐπιβάλλεται ἄνευ ὅρων σὲ κάθε ἀνθρώπινη ψυχὴ, ὁποιοδῆποτε κι ἂν εἶναι τὸ γεωγραφικὸ καὶ τὸ πνευματικὸ πλάτος, ὅπου τελεῖ τὸν ἀθλο τῆς ζωῆς τῆς, εἶναι δεισιδαιμονίες, πού γιὰ νὰ τὶς πιστέψει δὲν εἶναι πιά ἀρκετὰ μορῆ, ἢ - ἂν θέλετε - ἀρκετὰ σοφίη ἢ ἐποχὴ μας. Καὶ ὅτι ἡ συνείδηση ἐνὸς ἠθικοῦ χρέους

εἶναι μὰ αὐθαίρετη αὐθυποχρέωση, ἕνας βίαιος αὐταναγκασμὸς τῆς ψυχῆς, μὰ περιπέτεια δηλ. τοῦ κάθε ἀνθρώπου προσωπική, ὄχι ὅμως γιὰ τοῦτο λιγότερο ἀξιόλογη καὶ λιγότερο θαυμαστή ἀπὸ τὰ ἰσοδύναμά της σ' ἄλλους τομεῖς τοῦ Πνεύματος: τὴν αἴσθησι τῆς ὁμορφιᾶς καὶ τὴ σύληψη τῆς ἀλήθειας.

Γιὰ τοῦτο ποῖτο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θά ναι τὰ σοφὰ λόγια τοῦ Σπινόζα: «Νὰ βλέπεις τὸ κακὸ καὶ τὸ καλὸ ἀπ' ἀντίκρου σὰν κάτι, ποὺ πρόκειται νὰ μελετήσεις καὶ νὰ κατανοήσεις» — «Μὴ γελάς, μὴν κλαῖς, μηδὲ νὰ συχαίνεσαι, κῆταῖς μόνον νὰ καταλαβαίνεις» («Non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere»).